

HAYAT

AYDA BİR ÇIKAR FİKİR ve EDEBİYAT MECMUASI

YENİ TERTİP: № 2. ŞUBAT 1930

*Yapanlar, doğuranlar, yaradanlar
yalnız nikbinler, idealistlerdir.
Bedbinler doğuramaz, hayatı idame
edemez, Tarihi yoğuramaz.*

MÜNDERECAT

Eskiler alayım	Celâl Nuri	97
Yunan istiklâli, 100 üncü senenin dönümü	Salih Tosun	106
Standardisation	Servet Hayri	114
Gazetecilik buhranı	Helvacıoğlu	118
Verem olmuş bir devlet	A. H.	127
Kitabiyat	"	139
Pekinde keşfedilen Maymun-İnsan	C. N.	142
Eski ilim	C. N.	146
Lisan mes'alesi : Nereye gidiyoruz ?	Muallim Hüseyin Kâzım	150
Bir Devlet bankası	Akil Emrullah	154
Abdülhamide Wilhelmi nasıl curnal etmişler ?	İbrahim Halil Paşa	157
Umumî harbin zuhûrî sebepleri	Feyzi	163
Mahmut Esat Beyefendiye	Ağaoğlu Ahmet	173
Bir taht daha yıkılıyor mu ?	Rauf Ahmet	176
Kooperatif	Dr. Orhan Sadeddin	189

ANKARA ve İSTANBUL

İdare eden: CELÂL NURİ

İSTANBUL, DEVLET MATBAASI

NUSHASI : 20 K.

Başka memleketlerde:

Primo de Rivera'nın sukutu

— Bir taht daha yıkılıyor mu? —

Geçen ay garp matbuatını işgal eden mühim vak'alardan biri de İspanyada Jeneral Primo de Rivera'nın sukutu olmuştur.

Yalnız İspanya'nın dahilî işleri için değil, milletler arasındaki münasebetler itibarile de ehemmiyetli olan bu vak'a günlük gazetelerin yaptıkları, yapmağa mecbur oldukları gibi yevmî bir bentle kısaca kaydedilip geçilirse okuyanlar esaslı bir şey öğrenmiş olmazlar.

P. de Rivera İspanyada hükûmeti eline almış, altı sene istediği gibi hüküm sürmüştü. Bu müddette memlekette sükûnu ve bahusus sükûtu temine muvaffak olmuş, idare teşkilâtını biraz düzeltmiş, Fas'ta İspanya ordularını hezimete uğratan Rif kahramanı Abdülkerim gailisini Fransa ile el ele vererek ortadan kaldırmış, hasılı memleketin kanunu esasîsini ayak altına almıştır. Ama şöyle böyle hizmetler de yapmış demekle altı buçuk senedenbri İspanyada geçmekte olan hadiselerin hakikî manası ve şümülü anlaşılmaz. Jeneral P. de Rivera'nın ortadan kalkmasile husule gelen vaziyetin inkişafını takip edebilmek için karilerin eline sağlam bir ip ucu geçmez.

* * *

P.de Rivera darbesinden evvel İspanyanın idare usulü meşrutî kralıktı. 19uncu asrın başlangıcından, daha doğrusu 1 inci Napoléon'un sukutu ile İspanya Burbon'larının tekrar tahta çıkmalarındanberi meşrutiyet usulünün İspanya'da geçirdiği safhaları takip etmek uzun olur; fakat bu hanedanın, ikinci bir sukutu müteakıp, tekrar tahta geçtiği tarihten 1873 Primo de Rivera'nın zamanına, 1923, kadar uzanan yarım asır zarfında Cortes denilen âyan ve meb'usan meclislerinden mürekkep bir parlamento vasıtasile idare olunagelen bu memleketin siyâsî tarihini biraz yakından takip etmedikçe «di-

rectoire» in menşini, mahiyetini anlamak, ve yakın bir atının mahmul bulunduğu vukuatı takip etmek imkânsızdır.

Avrupanın birçok memleketlerinde olduğu gibi İspanya'nın da İngiltere'den örnek aldığı parlamento usulü bu memlekette hiçbir vakit hakkı ile yerleşmemiş, halk içine kök salarak milletten kuvvet ve hayat alamamıştır.

Şimdiki kiralın babası 12 inci Alfonso'nun 1873 de cülûsundan sonra İspanya'da — son zamanlara kadar İngiltere'de olduğu gibi — muhafazakâr ve hürriyetperver iki fırka nöbetle iş başına geçerek 20—30 sene kadar memleketi şöyle böyle idare etmişlerdi; fakat bu fırkaların ilk reisleri ve hakikî birer devlet adamı olan muhafazakâr Canova del Castillo ve hürriyetperver Sagasta'nın vefatlarından sonra bu usul muntazam ve müessir bir surette devam edememiştir.

Bourbon'ların 3 üncü defa tahta geçmelerinin en büyük amili Canova 1887 de katledilmişse de halefi Francisco Silvela 20 inci asrın başlangıcına kadar vaziyeti idareye muvaffak olmuştu; lâkin o da fırka oyunlarından usanarak siyâsî hayattan çekildikten sonra siyâsî faaliyetler ikinci derecede ikinci derece kimselerin elinde kalmış, şahsî ihtiraslar etrafında birtakım gruplar tebellür etmiş, fırkalar birer tefrika timsali olmuş ve kabineler sık sık düşüp değişmeğe başlamıştır.

İspanya'da eskidenberi âdet olduğu üzere her fırka iş başına geçtikçe, ganimet malı taksim eder gibi, valilikleri ve mühim memuriyetleri kendi mensuplarına tevcih ettiklerinden idare büsbütün çığırgından çıkmıştır. Bu suretle hükûmetin nüfuz ve itibarı azaldıkça, idare gevşedikçe İspanya'nın eski ve müzmin bir derdi geri teperek ordu hükûmet işlerine karışmıştır.

Vaziyetin daha iyi kavranması için söylenmesi lâzımgelen diğer bir nokta da fırkaların kullandıkları «muhafazakâr» ve «hürriyetperver» unvanlarının filiyatta bariz bir başkalığa delâlet etmediğidir.

Muhafazakârların, prensip itibarı ile kilise nüfuzuna müsait olmaları pek tabiidir; fakat hürriyetperverler de hiçbir vakit hükûmet işlerinde kilisenin nüfuz ve müdahalesini kırarak cezri tedbirlerde bulunmamıştır. İlk tedrisat hemen kâmilan papazların elinde bırakılmış, siyâsî programlara kaydedilen lâik ıslahat tasavvurları sözde kalmıştır. Ahalinin ekseriyeti katolik olan diğer memleketlerde, meselâ Fransa'da yapıldığı gibi kilisenin nüfuzunu ve hü-

kûmet işlerine müdahalesini kırmak için uzun ve çetin mücadelelere İspanya liberalleri girişmemişlerdir.

Büyük şehirlerde liberal cereyanlar zâhiren hayli kuvvetli olduğu, meselâ yevmî gazetelerin onda dokuzu liberal, radikal ve hatta anti-klerikal bir meslek takip ettiği, buna mukabil muhafazakâr ve klerikal gazeteler pek az okuyucu bulduğu halde memleketin idaresinde bunun esaslı hiçbir tesiri görülmemiş, ara sıra iş başına geçen liberaller kilise ve papaz nüfuzuna karşı hiçbir şey yapmamışlardır.

Bu garebetin sebeplerinden biri, şüphesiz, katolik kilisesinin dinî nüfuzuna ve siyasî telkînatına münkat olan kadınların icra ettikleri tesirdir.

19 ve 20 inci asırların birleştikleri senelerde cümhuriyet rejimini tehlikeye düşürecek derecede vahim buhranlar geçiren Fransa'de ve tam kilisenin devletle alâkasının kesildiği sıralarda iş başına geçen ve pek kıymetli bir devlet adamı olan Waldeck-Rousseau cümhuriyetin müdafaasına müteallik meşhur bir nutkunda demişti ki: «Zevcesi cümhuriyetçi olan bir memura kalbim mutmain olarak itimat ederim; fakat zevcesi cümhuriyet akidesine sadık olmıyan bir memura emniyet edebilmekliğim için onun üç kere (yani türkçemizde maruf bir tabirle katmerli) cümhuriyetçi olması lâzımdır.»

Bu fıkranın medlûlü bilhassa İspanya hakkında doğrudur. Birçok liberal siyasîlerin faaliyetlerini kilise nüfuzuna münkat kadınlar felce uğratmışlardır.

Tarihî vazifelerini yapamıyan, siyasî programlarındaki vaitlerini tutamıyan İspanya liberallerinin lehinde ve muhaffef sebepler sırasında kaydedilmesi icap eden bir nokta da halkın devlet işlerine hemen daima lâkayit kalması, siyasî haklarına ehemmiyet vermemesidir. Madrid, Barcelon, Bilbao gibi büyük merkezler bir dereceye kadar müstesna olmak üzere ahali intihabata bigâne kalmıştır. Çok defa bir parti iş başında bulunurken, ve zahiren parlamento ekseriyeti haizken kendi arasındaki tefrika yüzünden çekilmeğe mecbur kalmış ve hükûmete geçen muhalifler derhal meclisi dağıtıp yeniden intihabat yaparak büyük bir ekseriyet kazanıvermişlerdir. Bu oyunun bazan, bir kaç ay fasıla ile tekerrür ettiği görülmüştür!

Son zamanlarda bu bigânelik o dereceye varmıştır ki P. de Rivera'nın pronunciamiento'sundan altı ay evvel 1923 nisanında ya-

pılan intihabatta müntheplerin yüzde altmışı rey vermemiş ve 388 meb'ustan 147 si dairelerinde tek namzet kalarak—İngilterede yapıldığı gibi—âraya müracaat olunmadan meb'uslukları ilân olunmuştur. Tabiidir ki böyle hükûmetler zayıf olur. Bu hal, İspanya'da konservatörlerden ziyade liberaller için doğrudur. Konservatörler reyî âmdan bihakkın kuvvet alan bir fırka olmamakla beraber, umumiyet itibarile, kilise ve ordunun muzaharetinden istifade etmişlerdir. Halbuki liberaller istinatgâhtan mahrum bir siyasî zümre halinde kalmışlardır.

Son 25—30 senede hükûmeti ele alan ispanyol kabineleri bu gayri tabiî vaziyetin neticesi olarak ne dahilî işlerde, ne beynelmilel münasebetlerde muvaffak olamamışlardır. Hükûmet kuvvetten düş-tükçe siyasete müdahaleler bariz ve taşkın bir mahiyet almıştır. Zaten askerî darbe manasında diğer dillerde de aynen kullanılan «pronunciamiento» kelimesi ispanyolcadır. İspanya tarihi hep bu gibi darbelerle doludur, denebilir. Hele hafta değilse bile ay geçmez ki vasatî ve cenubî Amerikanın İspanya Cümhyriyetlerinden bir pronunciamiento haberi gelsin! Napoléon'un sukutu ile Bourbon'ların İspanya'da tekrar sürmeğe başladıkları saltanatın tarihini yazan ve uzun müddet sefirlik ve hariciye nazırlığı eden Vil-laurrutia bunları İspanya'nın ülfet peyda ettiği bünyevî bir illet gibi tavsif eder.

Jeneral P. de Rivera'nın «directoire» reisliği de İspanya'nın siyasî bünyesine arız olan o hastalığın ara sıra patlak veren ârazından başka bir şey olmamıştır.

* * *

Juntas namı altında teşekkül eden zabıt cemiyetlerinin hükûmet işlerine karışması hususunda kiral tarafından takip edilen siyasetin de mühim tesirleri olmuştur.

Babasının birkaç ay evvel vefat etmiş bulunması hasebile 1886 da kiral olarak dünyaya gelen 13 üncü Alfonso saltanat işlerini ele aldığındanberi ordu ile pek yakından meşgul olmağa başlamış, kabineler değiştikçe harbiye nazırlığına ve büyük erkânı harp reisliğine kendi namzetlerini getirmiş, terfilere karışmış, hatta bu müdahaleleriyle orduda saray mensubu bir zabıt zümresi vücade getirmeğe kadar varmıştır.

O derecede ki bu cemiyetler «saray justaları» ve «proleter jun-taları» diye ikiye ayrılmıştır.

Bunların tahakkümünün ne dereceye vardığını anlatmak için parlamentonun harbiye bütçesini ciddi bir surette tetkike cesaret edemediğini, gazetelerin juntalardan açıktan açığa bahse cesaret edemiyip dolambaçlı tabirler kullanmağa mecbur kaldıklarını, hasmane mahiyette görülecek yazılardan dolayı muharrirlerin divanı harbe gönderileceklerine dair bir kanun yaptığını ve bunun bir liberal kabine delâletile Cortes'lerden geçirildiğini hikâye etmek kâfidir!

Bu halden son derece bunalan fırkalar, iş görmekten âciz kalan kabineler nihayet junta'ların siyasete karışmalarına mâni olmağa çalışmışlar ve hatta konservatörlerin reisi Antonio Maura meclis kürsüsünden: «Bizi memleket işlerini idare etmeğe bırakmıyanlar gel-sinler de kendileri hükûmeti ele alsınlar!» diye bağırmağa kadar varmışsa da acizden başka bir mana ifade etmiyen bu feryadın hiç-bir tesiri görülmemiştir.

Fas'ta ispanyol mıntakasında istiklâl mücadelesine kıyam eden Abdülkerim'in 1921 de İspanya ordusunu Anual'da ağır bir hezimetle uğratması üzerine hükûmet, memlekette siyasetçi askerler aleyhine husule gelen heyecandan istifade ederek juntaları resmen dağıtmış ise de o karar da neticesiz kalmıştır. Hatta denilebilir ki bu hezimet iki sene sonraki pronunciamiento'ya bir zemin hazırlamıştır.

Filhakika tayyareye kadar en son sistem vasıtalarla mücehhez ispanyol kuvvetlerinin derme çatma silâhlı bir avuç Fas mücahidine mağlûp oluşu, birçok silâh ve esir kaptırışı memleketi o kadar sarsmıştır ki hükûmet junta'ların «ordu tahkir ediliyor» yolundaki tahrik ve tazyiklerine rağmen bu hezimetin mes'ullerini aramağa mecbur kalmıştır.

Halbuki o sırada Fas'ta askeri komiser bulunan Jeneral Berenger (Bir ay evvel başvekâlete gelen) ve sefer kuvvetlerine kumanda eden Jeneral Silvestre kiral yetiştirmelerinden olduklarından harp harekâtını doğrudan doğruya — tıpkı Abdülhamidin 1877-78 Rus Harbinde yaptığı gibi — saraydan verilen emirlerle idare etmişler ve hatta bu yolda harbiye nezaretinin ve asıl amirlerinin talimatını dinlememeğe kadar ileri gitmişler.

Mes'uliyetin bu suretle pek yükseklere, kanunu esasının «mukaddes ve gayri mes'ul» bir mevkie çıkardığı zata kadar varacağını hissolunmasına rağmen tahkikata teşebbüs olunmuştur.

Fakat bu mes'ule memleketi o kadar karıştırmış, kabinenin iki

senede üç defa değişmesi (Maura, Sanchez-Guerra, Alhucemas kabineleri) hükûmet kuvvetini o kadar zayıflatmıştır ki Katalonya'da iştirak hareketleri filî bir şekil almağa başlamış, fevzavî hareketler başgöstermiş, Saragos kardinali öldürülmüş ve eski bir Katalonya valisi de bu karışıklıklara kurban gitmiştir. İşte böyle bir müşkül vaziyette ve 1922 nihayetinde iş başına geçen liberal Alhucemas kabinesi 1923 teğrinievvelinde Cortes'leri içtimaa davet etmeğe ve Anual hezimetine dair tahkikat raporunu meclise tevdie karar vermişse de P. de Rivera'nın pronunciamiento'su buna vakit bırakmamıştır.

* * *

1923 te Katalonya «Kapitan Jeneral» i (bizdeki eski ordu müşürü gibi bir makam) Prima de Rivera birçok jenerallerle anlaşarak hazırladığı darbeyi 11-12 eylül gecesi neşrettiği bir beyanname ile başlamıştır. P. de Rivera kabinede bile yardımcıları bulmuştur. Başvekil Marquez de Alhucemas buna elinde bulunan yegâne kuvvetle mukabele ederek jenerali azletmekten başka bir şey yapamamıştır! Fakat o sırada San Sebastian sayfiyesinde bulunan kiral 14 eylül sabahı Madrid'e avdet ettiği vakit istasyonda istikbale giden başvekil hükümdara istifasını da takdim etmek mecburiyetinde kalmıştır. Alfonso istifayı kabul ederek derhal Madrid Kapitan Jeneralinin riyaseti altında muvakkat bir «directoire» teşkil olunmuştur ki bu hey'ete sabık Fas komiseri şimdiki Başvekil Jeneral Berenguer'in dahil bulunmuş olduğunu hatırlatmak — hadisatın bugünkü neticesini anlamak için — faidelidir.

Bu hey'et 24 saat devam etmiş, telefonla Barcelon'dan çağırılan P. de Rivera Madrid'e gelir gelmez kendi kendine tevcih ettiği fevkalâde salâhiyetleri kiral tarafından tasdik olunmuştur. Sekiz jeneral ve bir amiraldan mürekkep bir hey'etle işe başlanmazdan evvel azanın kiralâ sadakatle hizmet edeceklerine dair yemin etmeleri de unutulmıyarak her şeyin yoluyla yapılmış olması için sakıt kabine-nin adliye nazırı bir polis marifetile evinden getirilerek tahlif resmi onun önünde yapılmıştır!

Bu pronunciamiento'nun ilk neticesi kiralı Fas hezimetini mes'uliyetlerinden korumak olmuştur. Lâkin 13 üncü Alfonso'nun mes'eleden evvelce haberdar olup olmadığı pek anlaşılamamıştır. Yalnız şurası muhakkaktır ki kiral darbeyi evvelâ müsait bir surette

telâkki ettiği ve hatta Madrid'te bulunan büyük devletler sefirlerinden birine:

— *Monsieur l'Ambassadeur! je vais, enfin, être roi!*

dediği mevsukan rivayet edildiği halde bir müddet sonra P. de Rivera'yı düşürecek çareler aramağa başlamıştır, ve mahza bu işi becerecek başka bir jeneral bulamadığı için «directoire» altı buçuk sene sürmüştür.

Jeneral Primo de Rivera hükûmete geçtiği vakit ilk beyanatında: «üç ayda işleri yoluna koyup ve hükûmeti namuslu ellere tevdi ederek çekileceğini ve bu suretle tabii vaziyete avdet edileceğini» söylediği halde giriştiği işin içinden bir türlü ihtiyarile sıyrılıp çıkamamış ve nihayet kendi aleyhinde patlamak üzere bulunan bir pronunciamiento tehdidi karşısında istifaya mecbur kalmıştır.

Başından sonuna kadar örfi idare altında geçen 76 aylık idaresi esnasında P. de Rivera'nın neler yaptığını ve daha neler yapmak istediğini uzun uzadıya anlatmağa lüzum yoktur. Evvelce zikrettiğimiz gibi birçok valiler ve memurlar değiştirilmiş, adliye teşkilâtında ıslahat yapılmış, Katalonya'da iftirakçuyane hareketler şiddetle bastırılmış, memlekette asayiş iade olunmuştur, hatta bundan dolayı «directoire», eski kabinelerin aczinden ve memlekette hüküm süren karışıklıklardan bizar kalan ticarî ve sınaî mahfeller tarafından iyi kabul görmüştür. Keza papazlar da buna karşı müsait bulunduklarından ve ahali, bermutat, lâkayt bir seyirci mevkiinde kaldığından inkılâp günlerinde kimsenin burnu kanamamıştır. Bunu gören Jeneral P. de Rivera kendisinin herkes tarafından «Deus ex machina» bir hıızır gibi telâkki edildiği zannına düşerek halk arasında teşkilât yapmağa ve bir istinatgâh bulmağa çalışmışsada gayretleri boşa çıkmıştır.

Bir sene evvel İtalya'da faşistlerin yaptıkları darbeden mülhem olan ve Signor Moussolini'yi örnek ittihaz edinmek istiyen P. de Rivera'nın «Somaten» namı ile faşist milislerine müşabih bir kuvvet vücade getirmek, «milli ittihat» unvanile bir parti teşkil etmek ve nihayet, gene S. Mussolini'nin İtalya'da yaptığı gibi, siyasi, hukukî, ilmî, sınaî, ticarî, ziraî, v.s., teşkilâtın murahhaslarından mürekkep bir meclisle korporatif bir devlet idaresi kurarak eski meşrutiyet ve parlamento usulünü büsbütün ilga etmek teşebbüsleri de tamamiyle akim kalmıştır.

Haricî siyaset itibarile Fransa ile anlaşıp Fas mücahitlerinin

mağlûbiyetini temin ederek İspanya'yı senelerdenberi düştüğü müz'ic ve hatta mühlik giriveden kurtarmışsa da Tanca mes'elesinin beynelmilel bir tesviye suretine raptı sırasında memleketin ümit ettiği menfaatleri temine muvaffak olamamış, Akdeniz siyasetinde İtalya'ya yaklaşmak teşebbüsleri de müspet bir şekil alamamıştır.

Efkârı ammede aradığı istinatgâhı bulamıyarak ve münhasıran kuvvete dayanmak mecburiyetinde kaldığı ve bütün arkadaşlarını memnun etmek çaresini bulamadığı için hükûmetinin daha ikinci senesinden itibaren refiklerinin muhalif hareketleri görölmeğe başlamış, pronunciamiento teşebbüsleri birbirini velyetmiştir.

Bunlardan birincisine, kıralın askerî dairesi reisi Jeneral Calvanti tarafından teşebbüs edilmiş bulunması pek manidardır.

1926 haziranında en maruf jenerallerden Aguilera ve Weyler tarafından bir teşebbüs vukubulmuş ve mevkii zayıflamağa başlıyan P. de Rivera'nın lâzım gelen şiddetli tecziyelerine, maruf tabirle çıbanı değmeğe cesaret edememiştir. Dokuz ay süren tahkikattan sonra Jeneral Aguilera altı ay hapse mahkûm olmuş ve J. Weyler beraat kazanmıştır. Örfî idare altında bir divanı harp tarafından verilen bu karar P. de Rivera yıldızının solmağa başladığını göstermiştir. Birkaç ay sonra bazı topçu kıt'alarının isyanına karşı zabitlerin askersiz ve silâhsız bırakılmaları ile iktifa edilmiştir.

Hele 1921 de Fas'ta uğranılan hezimetin mes'ulü sıfatile J. Berenguer'in hafif cezaya çarptırılması herkeste bütün mes'elenin kıralın mes'uliyetini örtmek için oynanmış bir komediden ibaret olduğu kanaatini uyandırmıştır.

Jeneral P. de Rivera'nın devletin bütün teşkilâtını değiştirmeye teşebbüsü böyle bir zamana müsadiftir, ve, arkadaşlar arasında belirmeğe başlıyan muhalefet eski siyasî fırkaların da iltihakı şeklinde bir aksülâmel uyandırmıştır. Bütün fırka reisleri ve hatta cümhuriyetçilerin bir kısmı birleşerek bir meşrutiyet cephesi teşkiline karar verilmiştir.

Kırallığın en sağlam taraftarı olan muhafazakârlar «kırallık veya cümhuriyetçilik arızî ve tâli mes'elelerdir, asıl gaye meşrutiyet taraftarı olup olmamaktır.» demeğe kadar varmışlar ve mezkûr fırkanın reisi S. Sanchez Guerra kırala: «Meşrutiyetle kırallıktan birini ihtiyar mecburiyetinde kalırsak meşrutiyeti tercih ederiz» zemininde bir ihtarda bulunmuştur.

Jl. Aguilera ve Jl. Weyler'in 1876 meşrutiyetinin iadesi le-

hinde orduya bir beyanname hazırlamaları da bu zamana müsa-
diftir.

Bu hareketler üzerine kiral tereddüde düşmüş ve P. de Rivera
yeni teşkilât projesini ancak bir sene sonra tatbika başhyabilmıştır.

Netice itibarile akim kalan bu projede İtalya'da S. Mussolini
tarafından vücade getirilen teşkilâtın tetkikinden başka bir şey de-
ğildir. Belediye ve vilâyet meclisleri, millî ittihat fırkasının vilâyet
komiteleri tarafından müntehap murahhaslar 60 yüksek memur,
50 asker ümerası ve bir miktar ruhban, asılzadeler, maliyun ve sair
zümreler arasından seçilmiş azadan mürekkep bir meclisin toplan-
masını ve — biraz yukarıda tarif ettiğimiz — bir korporatif devlet
teşkilâtını hazırlamış ve yeni bir kanunu esasî yapmak gayesini
istihdaf ediyordu.

1926 eylülünde «directoire» 4 üncü yıl dönümü vesilesile kiral
tarafından bu kararnamenin imzalanmasını müteakıp muhafaza-
kârlar reisi S. Sanchez Geurra İspanya'yı terkederek filen muhale-
fete geçmiştir. Eski nazırlar ve fırka reisleri bu meclise aza ol-
mağı reddetmişler, hatta katolik teşkilâtı bile müstenkif bir vaziyette
kalmıştır. Kilise, kirallık hatta mutlakıyet taraftarları olmakla be-
raber bir şahıs için asıl istinatgâhı olan muhafazakârları kaybetmeğe
cesaret edememiştir. Maamafih 1927 teşrinievvelinde P. de Rivera
tarafından irat edilen bir nutukla asıl maksat izah olunmuştur.

P. de Rivera, Signor Mussolini'nin fikirlerinden mülhem ola-
rak irat ettiği bir nutukta: «gelecek hükûmetlerin takip edecekleri
yolu hazırlamak lüzumundan, ispanyol milletin ve kiralın iti-
madını haiz bulunan kendi hükûmetinin tasavvur etmekte bulundu-
ğu bir fikri icra mevkiine koymak zamanının geldiğine hükmet-
tiğinden bazan âkıl ve muktedir ellerde bile memleketin muhtaç
olduğu sıhhat ve kuvveti iktisap etmesine hizmet edemiyen ve artık
müebbeden maziye karışan eski rejimin yerine memlekte yeni bir
teşkilât bahşetmek üzere lâzım gelen malûmatı toplamak vazifesile
mükellef ihzarî bir hey'et olarak bu meclisin vücade getirdiğinden,
eski rejimin muvaffakiyetsizliğine, belki de ârayı amme usulünün
sebeup olduğundan, zira kadınları hesaba katmıyan gizli bir ârayı
ammenin umumî menfaatleri temsil etmiyen birtakım eşhasın in-
tihaplarına müsait olduğundan ve daima halkı idare etmeleri lâ-
zım gelenlerin iş başına gelmelerini temin edemediğinden, mudil ve
girift hükûmet mes'elelerinin hal ve tesviyesine efkârı ammenin

mufrıt bir şekilde müdahalesi neticesinde pek ziyade mustarip ve mutazarrır olan memleketin muhtaç bulunduğu halâs ve selâmet çarelerinin böyle bir idare usulile temin olunamayacağından, ef-kârı ammenin milletlerin mukadderatında muhteris ve cahil bir hakem kesildiğinden hasılı fennin büyük terakkilerine ve Mesih ruhunun medeniyet âleminde temsil ettiği necat çarelerine rağmen milletlerin son derecede elim bir vaziyette kaldıklarından» bahsetmiştir.

Kara bir irticadan başka bir manaya delâlet etmiyen böyle bir programla ve müzakereleri neşredilmeden evvel sansöre tâbi bir meclisle ispanyol başvekilinin ne yapmak istediğini ve bu hey'etin tamamile akim kalan faaliyetini uzun uzadıya anlatmağa lüzum yoktur.

1928 senesi meclisin yeni kanunu esasîyi hazırlaması ile geçiyor; fakat aynı zamanda da muhalefet tarafından P. de Rivera'yı düşürmek hazırlıklarına hararetle devam ediliyor. 1928 başlangıcında muhafazakârlarla ordunun bir kısmı arasında tertip edilen hareketi idare etmek üzere S. Sanchez Guerra ihtiyarî menfasından dönerek 28 kânunuevvelde gizlice Valensia civarına çıkıyor. Lâkin bir fırtına muhafazakârlar reisinin muvasalatini geciktirdiğinden ve birkaç gün evvel Ciudad Real'de başlayan kıyam mukaddimesi kolaylıkla bastırıldığından Valensia askerî kumandanının cesareti kırılmış bulunuyor, sözünü tutmuyor. Bazı unsurlar buna rağmen harekete geçmek istiyorlar. Böyle zayıf bir harekete de S. Sanchez Guerra razı olmuyor. Doğruca kumandanın yanına giderek kendisini tevkif ettir meğre icbar ediyor. Hapishaneden kaçmak için gösterilen kolaylıkları da reddediyor. Primo de Rivera hükûmetini müşkül bir mevkide bırakıyor. İster istemez bir divani harbe veriliyor. Fakat 9 ay süren tahkikat ve muhakemeden sonra beraatine hükmediliyor. Bu dokuz ay zarfında İspanyada P. de Rivera hükûmetinin yıprandığını, iflâs ettiğini gösteren başka alâmetler de görülüyor. P. de Rivera buhranın vehameti karşısında eski partilerle anlaşmağa bir kerre daha teşebbüs ediyor. Meclisin kadrosunu genişleterek eski Cortes reislerinin, başvekillerin tabii aza olduklarını ilân ve akademilerden, darülfünunlardan, barodan ve hatta sosyalist teşkilâtından murahhaslar davet ediyor; fakat bu teklif ekseriyetle reddolunuyor. Bazıları tarafından muhalefetin izharına bir vesile oluyor: Madrid barosu henüz davası bitmiyen ve bir harp gemisinde

mevkuf bulunan S. Sanchez Guerra'yı murahhas intihap ediyor. Bu zat da aynı vesile ile neşrettiği bir beyanname: «İspanya bir hanedanın malikânesi değildir» diye söze başlayarak İngilterede İnci Charles'in, Fransada 6ncı Louis'nin nasıl başlarını kaybettiklerini, hatta vaktile İspanya'da 13 üncü Alfonso'nun büyük anası Kırالیçe Isabel'in kolundan tutularak hudut haricine atıldığını ihtar ediyor.

Bu beyannameyi neşreden ve bir darbeye teşebbüs etmekle müttehem bulunan bir fırka reisinin bir divanı harp tarafından beraatine karar verilmesi henüz son perdesi oynanmıyan buhranın ne kadar vahim olduğunu göstermeğe kâfidir, sanırız.

P. de Rivera'nın davetine mukabil olarak sosyalistler siyasî akidelerinin cümhuriyet olduğunu bir kere daha ilân etmişler ve Valladolid darülfünunu müfrit muhalefetinden dolayı tagrip edilen meşhur muharrir ve cümhuriyetçi de Unamuno'yu murahhas göstermiştir.

Geçen son baharda İspanya darülfünunları talebesi arasındaki galeyana ve bir aralık darülfünunların kapadıldığına ve talebeden bir kısmının hapsedildiğine dair gelen telgrafların esası da şöyledir:

Siyasî akidesini «Kıral, din, vatan» kelimelerile hulâsa etmeği âdet edinen sakıt başvekil cizvitler tarafından idare olunan iki yüksek mektebe darülfünunun icazetnamesi vermek salâhiyetini bahsetmek istemesi ve hatta kırala bir kararname imzalatması üzerine müderrislerle beraber darülfünunlar ayaklanmış ve nihayet hükûmet kararnamenin tatbikinden muvakkaten vazgeçmeğe mecbur kalmıştır.

1929 nisanında bu vaziyete düşen P. de Rivera aleyhine bir kıyam hareketi hazırlandığını ve fakat P. de Rivera ondan daha evvel istifa ederek pronunciamiento'nun file çıkmasına vakit kalmadığı anlaşıyor.

Bu vak'ada Cadiz Kumandanı Jl. Goded'in riyaseti altında yapılmakta olan pronunciamiento hazırlıklarını haber alan kıral geçen kânunusani nihayetlerine doğru «hâlâ orduya güvenip güvenmediğini» Jl. P. de Rivera'dan sormuş. Bu manidar sualden ürken Jeneral P. de Rivera bir çok tereddütlerden sonra 25-26 kânunusani gecesi sabahın üçünde bütün kolordu kumandanlarına telgrafla bir tamim göndererek el'an orduya güvenip güvenmeyeceğini sormuş, ve, capitan jeneraller sanki sözleşmişler gibi, kırala sadakat-

lerini temin eden müphem bir cevap vermişler. Hatta bunlardan biri P. de Rivera'nın sualini cevaptan müstağni bulduğunu söylemiş!

Terkedildiğini gören P. de Rivera millî ittihat fırkası komitelerinin nümayişlerine de beyhude intizar etmiş; terfilerini kendisine medyun bulunan zabitlerin yanına uğramadıklarını görmüş. Nihayet kânunusaninin 28 inci salı günü saraya giderek istifanamesini kırala vermiştir.

* * *

13 üncü Alfonso tarafından hükûmetin başına getirilen sabık Fas Komiseri Jl. Berenguer teşkil ettiği kabineye eski fırka reislerinden bazılarını da almak istemişse de muvaffak olamamıştır. Konservatör ve liberal fırkalar cümhuriyetçilerin de bir kısmı ile birleşerek meşrutiyetin tamamen iadesine kadar bir «meşrutiyet ittihadı fırkası» teşkil etmişlerdir. Buna tektük sosyalistler de girmiştir. İlk hedefleri meşrutî zamanları sağlamlaştırmaktır.

Son haberlere nazaran Berenguer kabinesi ister istemez 1876 kanunu esasısını tatbika doğru gitmektedir. Sabık başvekilin kurduğu meclis feshedilmiş, intihabat hazırlıkları başlamıştır.

Jeneral P. de Rivera da sukutunun ilk günlerinde bir fırka başına geçmek niyetini göstermişse de aleyhindeki nümayişlerin her gün biraz daha kuvvetlenmesi, hapisten çıkan talebe tarafından resimlerinin yakılması, eski hükûmetin defni merasimi yapılması gibi alâmetlerin belirmesi üzerine o da eski muhalifler gibi menfayât ihtiyar ederek Paris'e çekilmiştir.

Son buhranın İspanya'da cümhuriyet cereyanlarını kuvvetlendirdiği aşikârdır. Sabık başvekilin istifası biraz daha gecikerek mürettep pronunciamiento patlamış ve Jl. Goded meşrutiyet ordusunun başına geçerek Madrid üzerine yürüseydi bu hareketin kıralın sukutuna ve cümhuriyetin ilânına dayanacağını tahmin edenlerin yanılmadıkları çok muhtemeldir.

İspanyada kırallığın tehlikeli bir buhran geçirdiği muhakkaktır. Bu defa eski meşrutiyetin iadesile bir müddet için tabîî hale dönmek mümkün olsa bile yakın bir istikbalde daha ağır bir buhranın zuhûruna muhakkak nazarile bakılabilir.

İspanyollar şimdiye kadar memleket işlerine bigâne kalmışlar, siyasî haklarına ehemmiyet vermemişlerse de son zamanlarda iktisadî ve bhusus sınaî faaliyetin artması ve amele teşkilâtının kuv-

vetlenmesi hükûmeti birtakım yeni mes'eleler ve müşküller karşısında bırakmağa başlamıştır.

P. de Rivera'nın sukutunu takip eden karışık günlerde mühim smâi merkez olan Bilbao sosyalist teşkilâtı reisinin ilk işi kiral hanedanı aleyhinde bir beyanname neşretmesi olmuştur.

Esasen İspanya eskidenberi sık sık anarşist suikastlerine sahne olan bir memlekettir.

Son hadiseler, kirallığın istinatgâhı olan muhafazakâr fırkaların saltanat hanedanına merbutiyetlerine çok halel getirmiştir. Hatta Jl. P. de Rivera'nın istifası ile file çıkamıyan hareket vukua geleydi Jl. Goded'in kumandası altında Madrid üzerine yürüyecek ordu zabıtlarının ekseriyeti kirallık taraftarı olmakla beraber bir kısmının da cümhuriyetçi oldukları temin olunmaktadır.

Kuvvetli bir şahsiyet ve meharetli bir manevracı olan kiral Alfonso bu müşkil vaziyeti daha ne zamana kadar idare edebilir? O ortadan kalkacak olursa İspanyada kirallığın istikbali kalır mı?

İspanya veliyahı — son rus çarının ki gibi — hémophilie ile malûldur. İkinci oğlu anadan doğma sağır — dilsizdir. Diğer iki oğlunun da sıhhatleri pek yerinde değilmiş. Bunlardan hangisi babalarına halef olabilecek? Uzak veya yakın bir günde saltanat veraseti mes'lesi ortaya çıkarsa ispanyollar ne yapacaklar? Geçen asırda İspanyada saltanat veraseti uğrunda üç dahili muharebe olmuştu; fakat 20 inci asırda İspanyollar daha kısa bir yol, daha basit bir tesviye sureti ihtiyar etmiyecekler mi?

Bu suallerin cevabı her gün beklenebilir.

RAUF AHMET